

УДК 329.052(477:438)"1980/1991"

Неля МАРЦІНКІВ

ПОЛЬСЬКА «СОЛІДАРНІСТЬ» ТА УКРАЇНА В 1980-1991 рр.*

Розглянуто стосунки польської та української політичної опозиції з початку утворення «Солідарності» (1980) та до розпаду Радянського Союзу (1991). Досліджуються стосунки і моменти співпраці між щойно створеною «Солідарністю» та набагато менш розвиненою політичною опозицією в Україні, що в кінцевому результаті призвело до примирення між опозиційними групами та країнами в 1989-1991 рр.

Ключові слова: польська політична опозиція, польсько-українське примирення, Люблінське студентське середовище, «Рух», український дисидентський рух.

Польсько-українські взаємини у ХХ ст. є проблемою, яка активно розробляється у сучасній історичній науці. Окрім численних публікацій, активність дослідження польсько-українських стосунків демонструють щорічні конкурси, стипендії та гранти. Складається враження, що історія контактів між поляками та українцями протягом «короткого ХХ століття» вже досліджена з різноманітних перспектив і щось нове важко додати. Однак, насправді у дослідженні польсько-українських взаємин домінує вивчення подій першої половини ХХ ст. – головно двох світових воєн і міжвоєнного періоду. Натомість, друга половина ХХ ст. досліджується набагато менше. Чомусь дослідники надають перевагу конфліктним темам. Натомість спроби примирення і налагодження польсько-українського діалогу залишаються у тіні. Зокрема, це стосується стосунків польської й української антикомуністичної опозиції 1980-х рр. – від часу зародження польської

* Науковий керівник – Ярослав Грицак, д. і. н., професор кафедри нової і новітньої історії України УКУ.

«Солідарності» (Незалежної самоврядної професійної спілки «Солідарність») та її підпільного функціонування під час воєнного стану у Польщі аж до виходу на політичну арену опісля «круглого столу». Недостатня увага до цієї сторінки польсько-українських стосунків разюче контрастує з важливістю цих взаємин для налагодження нормального добросусідства між незалежними Польщею та Україною після розпаду СРСР і падіння комунізму.

Спроби налагодження контакту членів «Солідарності» з українською меншістю у Польщі і, відповідно, через це із самою Україною, були не випадковими та мали свої витоки. Складність польсько-українських відносин послужила тематикою для сотні наукових робіт¹. Проте, говорячи про період 1980-х рр. та обставини налагодження цих стосунків, слід брати до уваги ще доволі сильний анти-український та антипольський ресентимент у середовищах польських і українських опозиціонерів.

Варто підкреслити, що завдяки комуністичній пропаганді сформувався наскрізь негативний образ українця. Доволі поширеним було сприйняття українців крізь призму фільмів «Сліди рисячих кігтів» та «Заграви у Бескидах» як «упівців». Окрім того, не припинялась тенденція вважати, що на схід від Бугу простягається не Україна, а СРСР. Освітня складова також працювала на посилення стереотипів, адже у школах навчальна програма часто замовчувала та тенденційно висвітлювала польсько-українські відносини². Тодішній студент Люблінського університету, а теперішній ректор Українського католицького університету – о. Богуслав Прах, згадуючи про свої контакти з польською опозицією у 1980-х рр., зауважує, що поляки були закриті до українців. Адже у післявоєнній Польщі українець сприймався як «бандит» і тільки³. Соціологічні дослідження в посткомуністичній Польщі показували, що українці

¹ Загальний огляд див.: Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки: тягар історії / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / Іван Лисяк-Рудницький. – Том I. – Київ : «Основи», 1994. – С. 83-110.

² Kowal P. Przyczynki do dziejów «sprawy ukraińskiej» w Polsce / P. Kowal // Nie jesteśmy ukrajinofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy / red. P. Kowal, J. Ołdakowski, M. Zuchniak – Wrocław : Kolegium Europy Wshodniej, 2002. – S. 20.

³ Інтерв'ю Нелі Марцінків з отцем-ректором Богуславом Прахом. – Львів, 13.02.2014 р. // Особистий архів Н. М. (далі: Інтерв'ю з о. Б. Прахом).

одні з найнеулюбленіших сусідів поляків, і таке ставлення, так чи інакше, було і серед членів «Солідарності»⁴.

Думки українців про поляків також були неоднозначними, адже не всі вміли «фільтрувати» радянську пропаганду. Як показує дослідження З. Войновського про українські рефлексії щодо подій 1980-1981 рр., багато українців сприймало «Солідарність» не як виклик державному соціалізму та потенційне джерело натхнення для решти блоку, а швидше як польський національний рух, який тільки поглиблює економічні проблеми⁵. За настановою Москви «апаратники» пристосувались до вимог реальності та вміло працювали на території тогочасної України: влаштовували різні зустрічі, присвячені подіям у Польщі, та обговорювали їх за сценарієм спецслужб. На таких дискусіях зазвичай вказували на помилки та проблеми «Солідарності», а також підкреслювали досягнення Радянської влади та марксизму-ленінізму в Україні та у Польщі⁶.

Говорячи про ставлення українців й поляків одних до одних, ми наражаємось на небезпеку узагальнень. Адже надзвичайно складним є брежневський та постбрежневський період радянської влади, особливо через повсюдний дуалізм думки. Люди настільки звикли думати одне і говорити на публіці інше, що насправду важко визначити правдиве ставлення до радянської влади та до подій у Польщі на початку 1980-х рр. Навіть на території Львівщини та Волині, де націоналістичні рухи мали своє міцне коріння, є документальні підтвердження, як місцеві жителі критикували «невдячних» поляків за спроби підірвати досягнення соціалізму⁷. Схоже емоційне наповнення мав стереотип про «лінивих» поляків, які не хочуть працювати, і тому страйкують і «вся робота перепадає на українців»⁸.

Тому профспілка прагнула змінити сприйняття українців, активіст Люблінського середовища Б. Прах пояснює це так:

⁴ Інтерв'ю Нелі Марцінків з Ярославом Грицаком. – Львів, 15.11.2014 р. // Особистий архів Н. М. (далі: Інтерв'ю з Я. Грицаком).

⁵ Wojnowski Z. Staging Patriotism: Popular Responses to Solidarność in Soviet Ukraine, 1980-1981 / Zbigniew Wojnowski // Slavic Review. – 2012. – Vol. 71. – №. 4. – P. 825.

⁶ Ibid. – P. 828-830.

⁷ Ibid. – P. 839.

⁸ Ibid. – P. 842.

...питання стояло – розвалити цілий Радянський концтабір, цілу со-ветську систему, не тільки Польщу. Польща сама з тої системи б ні-коли не вийшла, та опозиція розуміла, що вони мусять мати друзів: українців, білорусів, росіян, чехів, словаків, угорців – тобто цілий радянський простір ... треба було знайти платформу для поєднання, зрозуміти одне одного, довіряти одне одному та спільно працювати⁹.

Значна частина польської опозиції разом із польськими інте-лектуалами переважно чітко розрізняла офіційну комуністичну пропаганду проти українців та реальну ситуацію і розуміла потре-бу досягнути польсько-українського примирення в майбутньому. Найактивніші спроби контакту почалися наприкінці 1980-х років, коли політичні обставини для цього стали більш сприятливими у Польщі та були звільнені в'язні сумління в СРСР, серед яких і украї-нські інакодумці. До 1987-1988 рр. не можемо говорити про контак-ти польської опозиції з українцями в Україні, а лише з польськими українцями як з субститутами «справжньої» України¹⁰. Проте, це очевидно не виникло зненацька, до цього впродовж 1980-х рр. вели зусилля таких постатей, як Яцек Куронь, Адам Міхнік, Володимир Мокрий, Богдан Скарадзінський та багатьох інших. Зокрема, Я. Куронь ще задовго до утворення «Солідарності» проклав траєкторію для примирення. Звертаючись до польської опозиції, він наголо-шував, що суверенітет України, Білорусі та Литви – це програма боротьби за суверенність Польщі, а водночас ці країни є не екзо-тичними, а реальними її союзниками¹¹. Також разом із А. Міхніком та Антонієм Мацєрєвичем Я. Куронь ще в тексті 1977 р. наголошу-вав, що гасло «За нашу і вашу свободу» є єдиною реалістичною програмою польської суверенності. Саме подолання ворожості до українців, литовців, білорусів є запорукою незалежної Польщі.

⁹ Інтерв'ю з о. Б. Прахом.

¹⁰ Інтерв'ю Нелі Марцінків з Богумілою Бердиховською. – Варшава, 29.02.2014 р. // Особистий архів Н. М. (далі: Інтерв'ю з Б. Бердиховською).

^{*} Яцек Куронь (1934-2004) народився в сім'ї львівського «лівого» журналі-ста. Як згадує Ярослав Грицак, Куронь був на території Надсяння і бачив, яку кривду заподіяли поляки українцям (знищені церкви та будівлі). (Інтерв'ю з Я. Грицаком).

¹¹ Куронь Я. Політична опозиція Польщі / Я. Куронь // Куронь Я. Поляки та українці: важкий діалог / Я. Куронь ; ред.-упоряд.: І. Хруслінська, А. Павли-шин. – Київ : Дух і Літера, 2012. – С. 66.

А на перешкоді цьому стоїть ксенофобія та шовінізм, що кожен з народів мусить подолати¹².

Унікальна заслуга у налагодженні польсько-українських контактів лежить на університетських осередках, знаних українознавчими студіями та скупченнями українських студентів і зацікавлених полоністів. На перший погляд короточасні семінари, конференції, дискусійні вечори та обговорення книг, що присвячувались польсько-українським стосункам, створювали мережу контактів між проукраїнськими інтелектуалами, політиками та студентством.

Прикладом закладу, де студентське середовище здійснювало постійну та активну кооперацію із українцями Польщі і «світочами» польської науки й культури, а згодом із членами «Солідарності», був Люблінський католицький університет. Цей ВНЗ одним із перших видавав підпільну пресу у Польщі та писав про Україну й українців. Особливістю було також і те, що майже всі греко-католики навчались у Люблінській вищій семінарії та студіювали богослов'я в Люблінському університеті¹³.

Студенти та викладачі Люблінського університету пережили так звану «копіювальну революцію». У Любліні виникло перше незалежне видавництво – Книгодрукарня без цензури, згодом це поширилось на інші інтелектуальні середовища. Цей осередок довго був відомий як центр української проблематики, зокрема, завдяки часопису католицької молоді «Spotkania», який Єжи Гедройць називав послідовником концепції «Kultury»¹⁴. Часопис почав виходити на початку 1977 р. та закликав до солідарності з переслідуваними народами, нагадував про необхідність забезпечення прав національних меншин у Польщі, зокрема української¹⁵.

Першим систематичним заходом, який був пов'язаний з українцями і відбувався на межі легального, стали тижні української

¹² Куронь Я. Польське питання – російське питання / Я. Куронь, А. Міхнік, А. Мацеревич // Там само. – С. 66-68.

¹³ Інтерв'ю з Б. Бердиховською.

¹⁴ Чушак Х. Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці у політичній думці польської опозиції (1976-1989) / Х. Чушак. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Вид. «Паіс», 2011. – С. 51-52.

¹⁵ Kowal P. Przyczynki do dziejow... – S. 22.

культури у Люблінському католицькому університеті, які організували середовище полоністів та українські студенти.

Важливість цього середовища і, зокрема, тижнів української культури полягала у нав'язанні контакту з польською опозицією. Як зазначає тодішня студентка та активна організаторка вищезгаданих ініціатив Богуміла Бердиховська, саме через друзів з люблінського підпілля вони почали шукати контакт з Я. Куронем, а опісля з Комітетом науки та культури (підпільна структура «Солідарності» часів воєнного стану). Співпраця з Я. Куроном стала причиною його приїздів на тижні української культури. Для усвідомлення всієї ваги цієї події потрібно пригадати, що ім'я Я. Куроня вживалося в офіційній пропаганді виключно в негативному світлі, Куронь навіть піддався більш жорсткій критиці, аніж лідер «Солідарності» Лех Валенса. Як показали пізніші дослідження, КДБ СРСР також слідкував за розвитком та контентом цих тижнів¹⁶.

Офіційне ставлення «Солідарності» до національних меншин відображене в «Ухвалі в справі національних меншин», прийнятій на з'їзді делегатів у Гданську (7 жовтня 1981 р.). Основною ідеєю документа було, аби польські громадяни, котрі належать до інших народів (білоруси, цигани, греки, литовці, лемки, німці, українці, татари, євреї та інші) змогли мати разом з поляками умови для вільного розвитку своєї культури та передачі її майбутнім поколінням. У цьому автори ухвали опиралися на «традиції Речі Посполитої багатьох народів», яких вони бажали дотримуватись, культивуючи регіональні відмінності польської культури. Зазначалось також, що вони будуть поборювати будь-які національні поділи, а забезпечуватимуть громадянські права для всіх поляків, незалежно від їхнього походження¹⁷.

Якщо спробувати поглянути на зворотні контакти та відгук на таку політику «Солідарності» з боку українців з України, то в цьому аспекті ми не знайдемо багато інформації, щонайменше до 1987-1988 рр. Думка української меншості щодо «Ухвали...» прозвучала пізніше, і українці оцінювали ухвалу як нечітку, туманну

¹⁶ Інтерв'ю з Б. Бердиховською.

¹⁷ Szczepański T. Mniejszości narodowe w myśli politycznej opozycji polskiej w latach 1980-1989 / T. Szczepański. – Toruń : Adam Marszałek, 2008. – S. 31.

та несміливу. Найбільше їх тривожило те, чому не було проведено консультації з репрезентантами меншості перед тим, як ухвалити цю постанову. Як зазначає Христина Чушак, в ухвалі найвірогідніше йшлося про «громадянське» сприйняття нації, а українці це потрактували як «відмову визнавати їхню національну окремішність», яка для них фігурувала насамперед в етнічних, релігійних та культурних, а не громадянських категоріях¹⁸.

Б. Бердиховська припускає, що українці в Україні, мабуть, не знали про постанову «Солідарності» 1981 р. Проте, ця та подальша «мовчанка» була спровокована не лише пасивністю чи незацікавленістю українців, важливим був фактор, що у 1980-ті майже все українське дисидентство сиділо в таборах. Однак, із урахуванням того, яким чином це подавала радянська преса, дисиденти знали про «Солідарність» та підтримували профспілку. Зокрема, у спогадах Василя Стуса «З таборового зошита» є пажаж, де згадується про захоплення подіями в Польщі та народом, який у тоталітарному світі так вільно захищає своє «людське та національне право». Окрім того, поет зазначав:

Польща подає Україні приклад (психологічно ми, українці, близькі, може, найближчі до польської натури, але в нас нема головного – святого патріотизму, який консолідує поляків). Як шкода, що Україна не готова брати уроки в польського вчителя¹⁹.

Також Мирослав Маринович в умовах заслання зазначав про обізнанність щодо «Солідарності» в таборі, де він перебував:

Знали. Мабуть, такою мірою, якою знали всі у Радянському Союзі, хто читав пресу. Тому що головні газети «Правда» та «Известия» були в таборі і до них був доступ. ... Знали звичайно у варіанті, що «Солідарність» «єто нехарошие ребята», і що вони там роблять антидержавну змову. Але ж відчистити ту риторичку і брати саму суть було дуже легко, особливо в таборі, де ніхто не мав ніяких ілюзій щодо радянської влади. І всі були настільки «антирадянщиками», що були в захопленні від самого феномену «Солідарності». Одним словом, був один момент, коли ми в таборі склали таку лаконічну

¹⁸ Чушак Х. Немає вільної Польщі... – С. 173.

¹⁹ Стус В. Таборіві записки / В. Стус // Василь Стус: в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників / Упоряд. О.Зінкевич, М. Француженко. – Балтимор–Торонто : Українське вид. «Смолокип» ім. В. Симоненка, 1987. – С. 121.

телеграму для «Солідарності» з думкою про те, що нам вдасться той текст передати на волю і що та телеграма буде з нашими підписами. Не знаю, як там з нею склалося, але, в кожному випадку, вона писалась. Не пам'ятаю тексту телеграми, але гасло «за нашу і вашу свободу» – воно було таким надихаючим. Ми зичили їм сил, а з іншого боку розуміли, що вони борються і за нас²⁰.

Запровадження воєнного стану у грудні 1981 р. та подальший підпільний стан «Солідарності» викликали більш активне зацікавлення польської опозиції геополітикою. Причину придушення «Солідарності» поляки часто вбачали у «слабкості свого геополітичного розташування», і, зокрема, грудень 1981 р. змусив більшість людей змінити своє ставлення. Популярними серед дисидентів стали думки про необхідність вдосконалювати польську східну політику та долати упередження, вкорінені в польському соціумі. Проблема українського питання особливо актуалізувалась, оскільки говорили, що від польсько-українського порозуміння залежить доля народів Східної Європи²¹.

Визначною подією в інтелектуальних та опозиційних колах Польщі було видання праці відомого польського інтелектуала та натхненника «Солідарності» Богдана Скарадзінського (псевд. Казімеж Подляський) «Білоруси – литовці – українці: наші вороги чи брати?»²². Провівши екскурс крізь історію, суспільство, конфлікти між народами та часткові налагодження стосунків, автор доходить до висновку:

По-перше, черговий оборот «зачарованого кола» повинен залежати від ініціативи українців... вони тільки мусять мати певні умови. Однак, незалежно від усього, під сучасну пору сильнішою стороною є все-таки поляки. Як в Польщі, так в еміграції. Отже, в сучасну пору – і це є «по-друге» – більша відповідальність спочиває на нас [поляках]²³.

²⁰ Інтерв'ю Нелі Марцінків з Мирославом Мариновичем. – Львів, 11.02.2014 р. // Особистий архів Н. М.

²¹ Чушак Х. Немає вільної Польщі... – С. 103.

²² Перше видання вийшло в опозиційному видавництві «*Ślowo*» у 1983 р., друге, виправлене і доповнене, в 1984 р. у підпільному видавництві «*Przedświt*». (Пеленський Я. Україна в польській опозиційній публіцистиці / Ярослав Пеленський // Подляський К. Білоруси – литовці – українці: наші вороги – чи брати? – Мюнхен : Віднова, 1986. – С. 5).

²³ Подляський К. Білоруси – литовці – українці... – С. 148.

Після запровадження «воєнного стану» відбувається радикалізація ідей та програми політичної опозиції. Головною метою всіх постанов була побудова плану розпаду Радянського Союзу та поборошення комуністичної влади в Польщі. Поширеним було гасло «порозуміння народів», що, на жаль, часто було досить формальним. Адже реалізація цього постулату настала лише в час «круглого столу». Уповільнення часто було спричинене переконанням, що насамперед Москва має дати згоду на таке «порозуміння», якого вона очевидно не давала²⁴.

У молодіжних опозиційних середовищах проявилась нова лінія сприйняття та бачення діалогу «поляки-українці». Автори «Звернення до українців, білорусів та литовців», виданого у зв'язку з виборами до польського Сейму у 1985 р., стверджували, що «укладаючи нові відносини, ми розраховуємо на зміну поколінь! Не дратуймо почуттів старших людей, які так важко пережили війну, але й критично оцінюймо ці почуття». Саме з цього часу можна спостерегти, як посилюється зацікавлення українською проблематикою загалом та проблемою української меншини та, що найважливіше, молоді поляки та українці почали співпрацю на рівних²⁵.

Кола польської опозиції важливі також з огляду налагодження стосунків з українцями з північноамериканської діаспори, оскільки скупчення проукраїнської інтелігенції та українців Польщі були прямим «містком» для української заокеанської діаспори з Україною. «Завіса», звісно, не дозволяла мати відкриті контакти з «материковими» українцями, тому, найважливіші зустрічі відбувались в Польщі. Для прикладу, ще у 1970-х рр. І. Лисяк-Рудницький зустрічався з А. Міхніком²⁶. Також тодішній докторант Гарвардського університету та теперішній владика УГКЦ Франції, Швейцарії та країн Бенілюксу Борис Гудзяк розповідає, що перебування у Польщі у 1985-1986 рр. було для нього, як для українця Америки, найбільшим відкриттям України та слов'янського світу, адже іншої можливості бути не могло. Зокрема, Б. Гудзяк контактував з Олею Гнатюк, Мирославом Чехом, Володимиром Мокрим та Євою Рибалт²⁷.

²⁴ Szczepański T. Mniejszości narodowe... – S. 36.

²⁵ Чушак Х. Немає вільної Польщі... – С. 186.

²⁶ Інтерв'ю з Я. Грицаком.

²⁷ Інтерв'ю Нелі Марцінків з вл. Борисом Гудзяком. – Львів, 16.02.2014 р. // Особистий архів Н. М.

Сигналом активнішого зацікавлення справами національних меншин та сусідніх народів стало проведення найбільшої за чисельністю зустрічі представників національних меншин у жовтні 1987 р. в Лодзі. Організована з ініціативи ксьондза Стефана Мічніковського, вона включала представників всіх національних меншин і мала назву «Колоквіум народів: литовці, українці, білоруси та поляки – передумови поєднання». Серед українських питань піднімалися теми про митрополита Андрея Шептицького, Оссоленіум, порівняння УПА та Армії Крайової, акції «Вісла», української меншості в Польщі. Українську сторону представляли заангажовані у справі «Солідарності» М. Чех та В. Мокрий. Одним із польських представників був теперішній президент Польщі – Броніслав Коморовський²⁸.

Важливою подією у польсько-українському контексті було святкування 1000-ліття Хрещення України-Руси. На той час більшість польської інтелігенції в якийсь спосіб була пов'язана з Церквою, а церковні установи надавали можливість контактувати з читачами та глядачами. Саме з нагоди Хрещення незалежні інтелектуальні осередки за сприяння Церкви організовували святкування у більшості польських міст (наймасштабніші святкування у Кракові, Гданську, Лодзі). Центральні церковні заходи греко-католиків відбувались у Ченстохові, і всі єпископи з української діаспори, які не могли їхати до Радянського Союзу, завдяки польському єпископату могли зорганізувати це свято в Ченстохові²⁹. Таким чином, організація цих великомасштабних святкувань поєднувала між собою не лише українців в Польщі, а й членів «Солідарності» та українців з діаспори.

Упродовж 1988-1989 рр. і опозиція, і влада у Польщі розуміли, що кінець комунізму вже близько. Після хвилі страйків навесні 1988 р. дослідник історії Середньовіччя та радник «Солідарності» Броніслав Геремек порадив тогочасному режиму вступити до діалогу, щоб спільно подолати кризу. Після збільшення кількості страйків у серпні генерал Войцех Ярузельський переконав Політбюро погодитись на діалог, надіючись маніпулювати опозицією³⁰. «Круглий

²⁸ Інтерв'ю з Б. Бердиховською.

²⁹ Там само.

³⁰ Kotkin S. *Uncivil Society: 1989 and the Implosion of the Communist Establishment* / Stephen Kotkin, Jan Gross. – New York : Modern Library Edition, 2009. – P. 102-103.

стіл», що тривав з 6 лютого до 5 квітня 1989 року, окрім внутрішньополітичного значення, відкрив перспективу для нового рівня міжнародних відносин.

Щодо польсько-українських стосунків, то окрім виходу «Солідарності» на політичний вимір, важливим чинником була поява «справжньої» України³¹, а саме: вихід більшості українських дисидентів із в'язниць, включення їх в активне політичне життя та послаблення закритості польсько-українського кордону.

Перед тим, як перейти до детальнішого аналізу цих контактів упродовж 1989-1990 рр., варто згадати хоча й невеликого масштабу, але великого значення події. Важливою ініціативою була організація відкритого листа*, надрукованого в католицькому тижневику «Tygodnik powszechny» від 17 липня 1988 р, де зазначалось про потребу збору коштів для побудови гуртожитку для української школи у Білому Борі**. Окрім підписів польських інтелектуалів, спеціально важливим моментом був підпис римо-католицького єпископа Ігнація Токарчука. Окрім схвалення цієї ідеї, єпископ зробив одну фундаментально важливу справу, яка залишалась секретною до кінця його життя. Коли Богуміла Бердиховська та професор філології Єжи Бартмінський приїхали до єпископа Токарчука повідомити про цю справу, він дав велику суму грошей на побудову цього гуртожитку, попросивши про абсолютну таємницю. Всі гроші були переписані на рахунок професора Бартмінського та вислані на будівництво від його імені***. Не менш важливим моментом є відсутність підпису людини, яка це все організувала – Я. Куроня. Він

³¹ Інтерв'ю з Б. Бердиховською.

* Цей лист підписали: Ян Килановські, Стефан Кіневіч, Єжи Клочовський, Юзеф Геровський, Гжегож Велковський, Єжи Томашевський, Єжи Бартмінський, Анжей Дравіч, ксьондз Лео Кантовський, Кшиштоф Козловський, Ян Юзеф Ліпський, Тадеуш Мазовецький, Генрик Самсонович, Богдан Скарадзінський, Адам Становський, Анжей Стельмаховський, проф. Клеменс Шанявський, Ян Щепанський, ксьондз-проф. Юзеф Тішнер, єпископ Ігнацій Токарчук, Єжи Турович.

** Білий Бір (польськ. Biały Bór) – місто, розташоване в північній частині Польщі (західнопоморське воєводство). До 1945 р. було німецьким; після акції «Вісла» та переселення українців на захід Польщі Білий Бір став одним з найбільших осередків українства в країні.

*** Важливість підтримки єпископом будівництва гуртожитку для українців полягає також в тому, що у 1944 році вся його сім'я, яка мешкала на Поділлі, була вбита українцями. – (Інтерв'ю з Б. Бердиховською).

не міг підписати його цензурну заборону на своє прізвище, бо тоді цього листа б ніде не надрукували.

Наступною важливою ініціативою Я. Куроня, хоча його ім'я знову не фігурувало, був лист від національних меншин до Леха Валенси з нагоди організації «круглого столу»³². В основі листа був заклик ввести в дискусію «круглого столу» проблему національних меншин у Польщі. Наголошувалось на поступовому погіршенні культурного та політичного становища національних меншин у ПНР. Тому організатори піднімали питання реформ – «зміни сталінської моделі суспільно-культурних товариств національних меншин», зміни у сфері ЗМІ та програм навчальних закладів, які лише погіршують стереотипи. Головною потребою для національних меншин було створення можливості «інституційного представництва». Лист підписали від українців Михайло Лесів, Степан Козак, Володимир Мокрий, від білорусів Юрій Туронек, від литовців Броніслав Маковський³³.

Важливо, що спочатку цей лист апелював до Л. Валенси, але в кінцевому варіанті був змінений. Коли Б. Бердиховська з професором Мокрим поїхали до Гданська передати цей лист Валенсі, професор Мокрий вирішив усунути з цього листа заголовок. Головною причиною слугувало переконання, що із зверненням до Леха Валенси цього листа ніхто в офіційній пресі не надрукує. Тоді професор Мокрий вирішив надрукувати це як відкритого листа. Однак оригінал, переданий до Валенси, має чітко встановленого адресата³⁴.

18 грудня 1988 р. у Варшаві під час зустрічі групи інтелектуалів та членів «Солідарності» була утворена Комісія співпраці з національними меншинами³⁵. Ця комісія була однією з новоутворених 15-ти комісій, її очолив член «Солідарності» Марек Едельман*.

І хоча, знову ж таки, утворення комісії було передусім заслугою Я. Куроня, однак і тут він не міг її очолити через цензуру. Перше

³² Лехові Валенсі і «шістдесятці» // Зустрічі. – 1989. – № 2 (20). – С. 21-22.

³³ Там само. – С. 21.

³⁴ Інтерв'ю з Б. Бердиховською.

³⁵ *Ukraińcy w Polsce – 1989-1993 / pod redakcją Mirosława Czecha.* – Warszawa : Związek Ukraińców w Polsce, 1993. – S. 8.

* Марек Едельман був одним із небагатьох уцілілих учасників повстання в єврейському гетто Варшави в 1943 р.

засідання та інавгурація комісії відбулись 15 січня 1989 року³⁶. На другому засіданні комісії було прийнято проект документа «Про потреби національних меншин»³⁷. Головні його тези: забезпечення свободи творити товариства та фундації; польська Конституція мала б забезпечувати права національних меншин; введення додаткової мови для регіонів, де проживають неполяки; забезпечення шкіл та освітніх фундацій; можливість вільного друку³⁸.

Як результат, у час передвиборчої кампанії питання національних меншин помітно активізувалось. У квітні 1989 р. Л. Валенса адресує лист до виборців у справах національних меншин³⁹. В посланні наголошувалося на потребі відновлювати «традиції толеранції» Речі Посполитої. А ці традиції – це спадщина українців, білорусів, литовців, словаків, німців, чехів, вірмен та татар. Валенса закликав пам'ятати про співвітчизників у передвиборчій кампанії. Шанування національних меншин – це обов'язок поляків, бо багато поляків також перебувають за кордоном. Попри те, що було багато конфліктів та взаємного пролиття крові у минулому, не можна дозволяти комусь на цьому «грати», бо тоді це може стати перешкодою для поєднання⁴⁰.

У результаті роботи Комісії національних меншин та особистого заангажування Я. Куроня, українця В. Мокрого було висунуто «Солідарністю» на майбутні вибори до сейму, що відбулись 4 червня 1989 р. Підготовка була відносно спокійною, хоча сталися й неприємні інциденти, організовані, мабуть, Службою безпеки. Наприклад, в день виборів всюди з'явилась така наліпка «lepsz y każdy skurwysypiec niż urowiec-ukrainiec» (Краще будь-який виродок, ніж українець-упівець). Однак, результат виборів був показовий – більше 60 відсотків за Мокрого. Зокрема, цікавою є реакція польських українців, які спершу взагалі не хотіли ангажуватись у вибори. Вони, здебільшого, просто не вірили в успіх,

³⁶ Інтерв'ю з Б. Бердиховською.

³⁷ *Ukraińcy w Polsce...* – S. 9.

³⁸ *Projekt stanowiska Komitetu Obywatelskiego przy Przewodniczącym NSZZ «Solidarność», opracowane przez Komisję do Spraw Mniejszości Narodowych // Ukraińcy w Polsce...* – S. 75-76.

³⁹ *Wałęsa L. List do wyborców w sprawie mniejszości narodowych i wyznaniowych. Warszawa, dn. 27.04.1989 / L. Wałęsa // Zustrzici.* – 1990. – №. 1. – S. 18.

⁴⁰ *Ibid.*

і переконання, що «поляки нас не люблять і нічого з того не вийде», було доволі сильним⁴¹. Коли після кампанії Б. Бердиховська повернулася до Любліна, під час розмови з греко-католицьким священником Янківим (не змогла згадати імені) було помітно його спантеличення: «Так? Вдалося! Як це вдалось? Розкажіть мені». Приблизно таке здивування було у багатьох українців Польщі, які раділи цьому, хоча перед тим не вірили в такий результат⁴².

Безпрецедентність результатів виборів до Сейму була зумовлена також великим авторитетом проф. Мокрого серед поляків. Популярність кандидата була також зміцнена нагородою фундації імені Івана-Павла II у 1987 р. та семирічним перебуванням на посаді редактора «Тижодніка Повшехнего»⁴³. Ідею «Солідарності» В. Мокрий уособлював часами більше, ніж інші, бо саме його гошівські виборці називали «наш делегат». І так називали його всі у Польщі, хто працював над знищенням польсько-українського муру⁴⁴.

2 серпня у Варшаві було створено Сеймову комісію національних та етнічних меншин, до складу якої ввійшло 24 послы. Очолити новостворену комісію вдалось Я. Куроню⁴⁵. Новообраний міністр праці та соціальної політики у своєму інтерв'ю з Мирославом Чехом так представив бачення майбутньої політики:

Потрібно подолати взаємні негативні настанови, а це треба починати з тих, хто мешкають тут... Замість казати білорусам, литовцям, українцям, як вони собі мають укладати відносини з поляками, котрі мешкають поруч з ними, слід лиш подати їм добрий приклад... Замість чинного в міжвоєнний період принципу «Ви допикаете нашим – ми вашим» слід застосувати принцип «Ми йдемо назустріч, допомагаємо вашим, котрі врешті-решт є водночас нашими»⁴⁶.

На думку міністра, Польська держава винна в тому, що Україна не має незалежності. Натомість, він не вважав, що можна сказати про вину України щодо польського випадку. Тому, на його

⁴¹ Інтерв'ю з Б. Бердиховською.

⁴² Там само.

⁴³ Гук Б. Парламентарне представництво // Зустрічі. Варшава. 1989, – № 2 (20). – С. 4.

⁴⁴ Бердиховська Б. Посол / Б.Бердиховська // Там само. – С. 20.

⁴⁵ Українцу w Polsce... – S. 15.

⁴⁶ Куронь Я. Я працюю для меншин та співпраці між націями / Я. Куронь // Куронь Я. Поляки та українці... – С. 70.

думку, першими діями нового уряду в національних питаннях мають бути серйозні дослідження щодо проблематичних сторінок історії. Також невід'ємним пунктом є спроба кожної із сторін говорити про свої провини, а не вказувати на вину інших, бо це погана манера діалогу⁴⁷. Не менш важливою є проблема кордонів, точніше уникнення цієї теми, бо знову можуть початись конфлікти. Мудрим рішенням, на думку міністра, мала б стати можливість вільного пересування між Польщею та Україною⁴⁸.

Щодо українців в Україні, то серед них уже також не було сумніву про потребу «порозумітись» з поляками. Як зазначав Роман Шпорлюк про українців 1988 р.,

інтелігенція Києва, Харкова, Львова має набагато вищий інтелектуальний рівень та політичну зрілість, ніж українська еміграція. Українська інтелігенція вже розуміє, що Польща – це велика надія українців. Поляки можуть українців не любити, але їх добачають⁴⁹.

Також він припускав, що антипольські упередження більше не є такими гострими серед молодого покоління, єдине, де вони є, – це старше еміграційне покоління⁵⁰.

Як згадувалось попередньо, повернення колишніх українських дисидентів з таборів під кінець 1988 – на поч. 1989 р. мало вплив на напрям зовнішніх відносин. Одним з перших рішень членів Української Гельсінської спілки було вислати свого представника до Польщі для налагодження контактів з польською опозицією. Цим представником став Богдан Горинь⁵¹. Важливість цієї поїздки була ще в тому, що це був перший контакт українсько-польської опозиції у Польщі⁵².

Спершу делегація на чолі з Горинем знайшла контакт з журналом «Зустрічі», а через них з польською опозицією. Останні, що цікаво, були ознайомлені з справами УГС, бо мали всі матеріали, які нелегально переправлялись до монастиря отців-василіян.

⁴⁷ Куронь Я. Я працюю для меншин... – С. 73-76.

⁴⁸ Там само. – С. 80-81.

⁴⁹ «Розмова про братів» з проф. Романом Шпорлюком // Зустрічі. – Торонто; Анн Арбор, 1990. – № 1-2, жовтень-листопад. – С. 71.

⁵⁰ Там само. – С. 74.

⁵¹ Інтерв'ю з Б. Бердиховською.

⁵² Ukraincy w Polsce... – S. 14.

Отож, Б. Бердиховська почала організовувати зустріч з частиною опозиції (Куронь, Міхнік), а також з Клубом католицької інтелігенції та з редакцією «Зустрічей». Згадуючи про атмосферу цієї поїздки, пані Бердиховська ділиться враженнями:

Ця поїздка Гориня до Польщі – це була дивовижна справа, бо якщо візьмеш до уваги, в якому стані був дисидентський рух і як виглядала їхня історія, то видно, що вони не мали можливості подивитись на світ. І те, що вони, однак, придумали потребу будувати співпрацю, а не конфронтацію... вони проявили таку громадянську та політичну мудрість. Ну, в кожному разі, після тих зустрічей було ясно, що новий етап співпраці з Україною починається...⁵³

Одним з наслідків візиту Б. Гориня до Польщі була участь представників «Солідарності» у Першому з'їзді Народного руху України за перебудову, який відбувався 8-10 вересня 1989 р. Без цих зустрічей не було би запрошення з України і не відомо, чи з польської сторони хтось би відчув відповідальність її відвідати, якби не спілкувався з представником української опозиції. Отож, до польської опозиції було вислано офіційне запрошення до сейму. Броніслав Геремек офіційно дав згоду на поїздку. Польську делегацію представляли: Богдан Борисевич, Збігнев Янос, Адам Міхнік, Володимир Мокрий, Францішек Сак, Богуміла Бердиховська. Офіційну промову від «Солідарності» виголошував Адам Міхнік⁵⁴.

Промова Міхніка була короткою, але наприкінці його слова «Хай живе вільна, демократична і незалежна Україна» викликали неймовірну хвилю овацій. Коли Міхнік закінчив свій виступ, цілий зал почав скандувати «Солідарність!»⁵⁵ Сам доповідач про цей момент згадує: «Це найбільші овації, які я коли-небудь отримував». Похід до пам'ятника Тараса Шевченка Міхнік також згадує, як щось особливе: «Богдан Борусевич та Володимир Мокрий несли польський прапор та вигукували “Хай живе вільна Польща! Хай живе “Солідарність”»⁵⁶.

⁵³ Інтерв'ю з Б. Бердиховською.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Solchanyk R. Ukraine and Poland: an interview with Adam Michnik/ R. Solchanyk // Ukraine from Chernobyl' to Sovereignty. A Collection of Interviews / ed. by Roman Solchanyk. – Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1992. – P. 59.

Цікаво також, що у галереї Київської Політехніки були висічені всі герби українських земель і, зокрема, герби Надсяння, тобто земель, які перед тим належали Польщі. Через це Міхніку закидали, що він пішов на націоналістичний з'їзд. Міхнік потім це спростовував, що він приїхав з власної ініціативи, точніше з ініціативи батька⁵⁷. Також з Москви йому закидали, що він зі своїми колегами приїхали розпалювати український націоналізм та сепаратизм. Однак, іноді так думала і частина польської інтелігенції. Бо, як зазначив Міхнік в одному зі своїх інтерв'ю,

для мене виглядає, що частина польської інтелігенції, і не лише комуністична еліта, ще досі не зрозуміли, що польсько-українські відносини є фундаментально важливі для майбутнього Центрально-Східної Європи. Вони думають, якщо ми гуманісти, то ми ідіоти. Вони звинувачують нас в підтримці інших націоналізмів, але не польських. Але я хочу уточнити: ми не підтримуємо український націоналізм⁵⁸.

Щодо емоційного забарвлення з'їзду, то представниця польської делегації Бердиховська згадує: «Вони нам давали значки «Руху», а брали всі наші значки «Солідарності». Богдан Борусевич взяв з собою транспарант «Солідарності» і люди розвісили це в актовому залі політехнічного інституту в Києві»⁵⁹.

На першому з'їзді Руху було закладено важливий фундамент для майбутньої нової політики щодо польсько-українських відносин, оскільки поляки були єдиною закордонною делегацією. Б. Бердиховська згадує: «Те, що ми там були, дало підстави для міждержавних відносин зовсім іншої моделі, які заперечували, просто кажучи, складний польсько-український діалог»⁶⁰.

* Батько Міхніка був членом КПЗУ у Львові. Коли в партії відбувся розкол, батько прийняв сторону Сталіна, а через 10 років КПЗУ розпустили і батько Міхніка казав, що це була найбільша його помилка – виступити проти українців. Батько дав настанову ніколи не виступати проти українців. І перше, що Міхнік зробив після приїзду з Києва, – це пішов на могилу батька. – (Інтерв'ю з Я. Грицаком).

⁵⁷ Інтерв'ю з Я. Грицаком.

⁵⁸ Solchanuk R. Ukraine and Poland... – Р. 61.

⁵⁹ Інтерв'ю з Б. Бердиховською.

⁶⁰ Там само.

Опісля польська делегація та представники «Руху» почали говорити, що потрібно робити щось далі для утвердження між-державних відносин. Тому домовились про потребу організувати велику конференцію для представлення майбутніх візій, сен-тиментів минулого, спільних цілей і т. д.⁶¹.

Ініціатором ідеї проведення конференції був Адам Міхнік, а технічним організатором – Б. Бердиховська. Фінансове сприяння надав щойно створений фонд Стефана Баторія (Fundacja im. Stefana Batorego). Ця конференція відбулась у травні 1990 р. у Яблонній, неподалік Варшави. Важливо, що від моменту, коли почали говорити про конференцію, і до моменту самої конференції політична ситуація в Польщі та Україні кардинально змінилась. У Польщі – новий парламент на чолі з Тадеушем Мазовецьким, а в Україні члени Руху стали депутатами Верховної Ради: В'ячеслав Чорновіл, Михайло та Богдан Горині, Дмитро Павличко, Іван Драч⁶².

Розпочинаючи засідання 4 травня 1990 р., Сергій Лилик зазначив: «Перед нами стоїть надзвичайно складне завдання – знайти передумови для польсько-українського примирення»⁶³. І, як продовжив він, «без вільної України не буде вільної Польщі, і без вільної Польщі не буде вільної України»⁶⁴. Наступною важливою частиною було представлення польської та української дороги до демократії: про першу виступив Бр. Геремек, а другу представив М. Горинь⁶⁵. Також зазначались досягнення «Солідарності» у зміні попередніх стереотипів. Як підкреслив Богдан Осадчук, «за допомогою “Солідарності” образ поляка для українця змінився – з шаленця, романтика, бунтуючого прийшов поляк реаліст та демократ»⁶⁶. Однак, звісно, впродовж конференції не було повноцінної впевненості про досягнення поставлених результатів. Для прикладу, В. Мокрий згадував:

⁶¹ Інтерв'ю з Б. Бердиховською.

⁶² Там само.

⁶³ Zapis rozmowy parlamentarzystów Polski i Ukrainy // Zustrzicz. – 1990. – № 3-4. – S. 35.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid. – S. 35-41.

⁶⁶ Ibid. – S. 44.

Здавалося, що ми потонемо у справах внутрішніх, справах третьо-четверторядних, що загубимося у дрібницях. Однак після взаємоприглядання, взаємопізнання, ми нашу розмову перенесли на оцей найвищий поверх. Перенесли на площину оцінки майбутніх відносин між Києвом та Варшавою, між Польщею та Україною⁶⁷.

Щодо візії майбутньої співпраці важливими були ідеї міністра праці Я. Куроня. Насамперед він закликав будувати польсько-українські відносини на локальному рівні, бо спілкування в Перемишлі та спілкування у Львові є засадничими. Окрім того, потрібно виправляти «гріхи» польських та українських істориків, а саме: написати історію різанини, бо навколо цього крутиться найбільше міфів. Також, на його думку, слід навзаєм перечитати підручники, а особливо повикидати з списків рекомендованої літератури твори на кшталт «Заграв у Beskidach». Помічним також би було створення стипендії чи винагороди за твори, що зближують народи⁶⁸.

Важливо, що Яблонна мала вплив на подальший опис України вже не як аморфного Радянського Союзу. Серед поляків було розуміння, що при активній участі українців справа залагодиться, однак не за день. Але в Україні відлуння цієї зустрічі частково відрізнялось – навіть на західних територіях України, де влада належала демократичним блокам, ситуація польської меншини не відразу змінилась. Негативна настанова до поляків продовжувалась, і нова влада не сприяла зміні цього. Навіть опис зустрічі в Яблонній був прикладом: в Польщі про це повідомляли в новинах, пресі, на радіо, коротка колонка в «Народній газеті»⁶⁹.

Після повернення із зустрічі парламентаріїв в Яблонній, Б. Горинь зустрівся з молодими істориками в Інституті суспільних наук (Львів). Мотивом зустрічі слугувала презентація історичної літератури, яку він привіз з Варшави. Небезпеку такого зібрання

⁶⁷ Цит. за: Батенко Т. Опозиційна особистість: друга половина ХХ ст. Політичний портрет Богдана Гориня. – Львів : Кальварія, 1997. – С. 248.

⁶⁸ Виступ на зустрічі парламентаріїв із Польщі та України // Куронь Я. Поляки та українці... – С. 82-86.

⁶⁹ Berdychowska B. Jablonna / B. Berdychowska // Zustriczi. – 1990. – № 3-4. – S. 32.

можна зрозуміти, враховуючи політичні реалії, – радянська влада була ще сильна, і люди боялись, що про це можуть дізнатись. Головною новиною зустрічі стало те, що польський уряд здобувся на стипендії для молодих науковців, і важливо, що ці молоді науковці поїхали до Польщі і використали це. Одним з перших туди поїхав історик Ярослав Грицак. На контакти із ним з перших днів вийшли Б.Бердиховська та М. Чех⁷⁰.

1989-1990 рр. представляють зовсім новий та відмінний рівень міжнародних контактів між Польщею та Україною. Зникнення «польсько-української завіси» дозволило реальне спілкування між двома сусідніми народами. Така можливість напрочуд швидко винесла ці стосунки на рівень державної політики. Прямими наслідками плідної співпраці польської та української опозиції стало те, що Польща 2 грудня 1991 р. першою у світі офіційно визнала державну незалежність України, а 4 січня 1992 р. встановила з Україною дипломатичні відносини. 18 травня 1992 р. відбулося підписання міждержавного українсько-польського Договору про добросусідство, дружні відносини та співробітництво⁷¹. Це все важко уявити без зміни національної політики Польщі, візитів між представниками опозиції обидвох держав, вихід опозицій на державний рівень та особистого заангажування Адама Міхніка, Яцека Куроня та Богуміли Бердиховської.

⁷⁰ Інтерв'ю з Я. Грицаком.

⁷¹ Сардачук П. Україна в двосторонніх міжнародних відносинах (кінець ХХ – початок ХХІ століття) / П. Сардачук, О. Сагайдак. – Київ : Видавництво Європейського Університету, 2005. – С. 71.

Nelya MARTSINKIV. Polish Solidarity and Ukraine in 1980-1991

The article discusses the relations between Polish and Ukrainian political oppositions since the foundation of Solidarity (1980) until the collapse of the Soviet Union (1991). The main purpose is to demonstrate how contacts and cooperation between the newly-established Solidarity trade union in Poland and the far less developed political opposition in Ukraine led to the eventual reconciliation between these movements and between Ukraine and Poland in 1989-1991.

Keywords: Polish political opposition, Polish-Ukrainian reconciliation, Lublin student community, “Rukh”, Ukrainian dissident movement.

Стаття надійшла до редакції 11 листопада 2014 р.